

A LEPANTÓI CSATA ÉRTÉKELÉSE KORTÁRS BESZÁMOLÓK ALAPJÁN

Kortárs beszámolók az ütközetről

1571. október 7-én a Velence, a pápai állam és Spanyolország szövetségében létrejött Szent Liga flottája komoly vereséget mért Lepantónál az oszmán hajóhadra. Az ütközetet követően a törökök legyőzhetlenségének mintegy 200 éves mítosza semmisült meg egyik pillanatról a másikra. A hír futótűzként terjedt el Európában: alig egy hónap után már a keresztény világ minden szegletében tudták, sőt ez idő alatt még a kételkedők is meggyőződhetek a hír valódiságáról. A csatában résztvevők az ütközet után alig néhány nappal elküldték beszámolóikat az otthoniaknak: Don Juan de Austria (1547–1578), a Szent Liga hajóhadának főparancsnoka¹ és Sebastiano Veniero (1491–1578), a velencei kontingens vezetője között ebből konfliktus is adódott, ugyanis Veniero Don Juan engedélye nélkül, őt megelőzve küldött győzelmi hírnököt Velencébe.² Onorato Caetani október 9-én számolt be a győzelemről, de levelezése tájékoztat minket a keresztény hajóhad visszaútjáról is: eszerint a flotta október 26-án még Korfun volt, és november 1-jén érkezett Messinába.³

Zrínyi György (1549–1603) tárnokmester 1571. október 28-án ekként adta tudtul sógorának, Batthyány Boldizsárnak (1535–1590) a történeteket: „*az velencés urak az terrek császár vízen való erejével megvítanak, az Istennek segítségével által győzedelmessé lettenek az ős ellenségeken. Tekegyelmed nyilván megérti: egyéb hírem, se újságom mostan ennél nincsen.*”⁴ V. Pius 1571 novemberében erősítette meg a hírt Lotharingiai Krisztina (1521–1590) hercegnének: „*a nagy és dicsőséges győzelem a mindenható Isten akaratából a Korinthoszi-öböl előtt a kereszténység*

¹ A Szent Liga 1571. május 20-án jött létre a török hódító törekvések megfékezésére. Kiváltó oka az Oszmán Birodalom Ciprus ellen intézett támadása, mely ekkor velencei birtok volt. Minderről bővebben lásd Schmidt Anikó: Egy elszigetelt győzelem: Lepanto, 1571. *Keletkutatás*, 2010 tavasz, 77–92.

² Forgách Ferenc: Emlékirat Magyarország állapotáról Ferdinánd, János, Miksa királysága és II. János erdélyi fejedelemsége alatt. Borzsák István fordításában. In: *Humanista történetírók*. Sajtó alá rendezte Kulcsár Péter. Budapest, 1977, 1012.

³ Di Onorato Caetani a Gianfrancesco Peranda; Di Onorato Caetani al Cardinal di Sermoneta. In: *Lettere di Onorato Caetani capitano generale delle fanterie pontificie nella battaglia di Lepanto*. Publicate Da G. B. Carinci. Roma, coi Tipi Del Salviucci. 1870, 61–62.

⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Batthyány család levéltára, Missiles, 1527–1944 (a továbbiakban: P 1314) - No. 53580. Zrínyi György levele Batthyány Boldizsárnak, 1571. október 28. (201. d.)

vezetőinek adatott a hatalmas törökökkel szemben, ami korábban még sosem történt [...] valóban csodálatos isteni jószág és irgalom.”⁵ Visszafogottabban méltatta az eseményt november 6-án Hans Fugger (1531–1598) Lajos württembergi hercegnek (1554–1593): „Ez valóban nagy győzelem, amely a keresztények oldaláról sem ment végbe kár és nagy vérontás nélkül.”⁶

Az általános örömmámorból még a Ligától ilyen-olyan okok miatt távol maradó hatalmak sem vonhatták ki magukat: IX. Károly francia király (1560–1574) elrendelte a *Te Deumot*, és – Angliához hasonlóan – országszerte ünnepeket tartott a győzelem tiszteletére.⁷ Velencében a kézművesek és kereskedők társaságai a város különböző negyedeiben pompás játékokat és látványosságokat rendeztek. Messinában Don Juan káprázatos győzelmi felvonulást tartott, V. Pius pápa, valamint a római szenátus és a nép, hosszú idő óta először Marcantonio Colonnának (1535–1584), a pápai flotta parancsnokának diadalmenetet szavazott meg, aki így az ókori hagyományoknak megfelelően vonulhatott be Rómába.⁸ A határozat szerint a felvonulást december 4-én tartották, és a Porta San Sebastianótól (az egykori Porta Capena) indult.⁹

A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára is őriz egy részletes beszámolót a lepantói ütközetről. A tájékoztatást Miklós deák küldte Bécsből Sibrik Mátyásnak 1571. október 25-én.¹⁰ A levél elején írója mentegetőzik, hogy csupán ilyen későn számol be az eseményekről, de meg akarta várni, hogy a Mediterráneumból biztos híreket kapjon. Értesülései, ha nem is minden esetben pontosak, meglepően részletesek. Tudomása volt például a keresztény seregben uralkodó megosztottságról: „Az keresztények tanácsa három részre oszla. Egyik részének e tetszik vala, hogy mostan, mivel hogy az idő változó volna, az tenger is alhatatlan volna, haladna esztendőre az ütközés alkalmatosabb időre. Az másik rész azt mondá volt, hogy ne haladna hanem először megkémlelik jól az töröknek minden erejét és azután végeznének vala. A harmadik résznek pedig kiben mind az fő nép volt, a tetszett, hogy nagy gyalázatokra ne haladna se más esztendőre se ne kémleljenek hanem mindjárt az istennek nevében rá menjenek az törökre, valahol

⁵ Österreichische Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv (a továbbiakban: ÖStA HHStA), Urkundenreihen, Siegelabguß- und Typarsammlungen, Staatsverträge Abschriften und Drucke (816. 02. 05 – 1918. 09. 14.) Lothringische Urkunden (1170 (ca.) – 1753) 220. Papst Pius V. verständigt die Herzogin Christina von Lothringen von dem Seesieg bei Lepanto, 1571. 11. 02.

⁶ Hans Fugger levele Lajos württembergi hercegnek, 1571. november 6. Idézi Regina Dauscher: *Informationskultur und Beziehungswissen: das Korrespondenznetz Hans Fuggers (1531–1598)*. Berlin, 2008, 213.

⁷ Dorothy M. Vaughan: *Europe and the Turk. A Pattern of Alliances 1350–1700*. Liverpool, 1954, 162. A hatalmas diadalmenetekkel tarkított ünnepségsorozatra lásd még Ernst Gombrich: *Celebrations in Venice of the Holy League and of the Victory of Lepanto*. In: *Studies in Renaissance and Baroque Art presented to Anthony Blunt*. London – New York, 1967, 62–88.

⁸ Forgách: i. m. 1014.

⁹ Feste decretate dal Senato e Popolo Romano ai vincitori di Lepanto. Caetani: i. m. 63.

¹⁰ MNL OL P 1314 – No. 31226. Miklós deák levele Sibrik Mátyáshoz. 1571. október 25. (117. d.)

találnák. Ez utolsó tanács Austriai don Jánosnak is (ki generál volt, Karol császárnak ág kívül való fia) teccék, és ehhez ragaszkodik.”¹¹ Tudott a változékony szélirányról, amely végül a keresztényeknek volt segítségére: „A szél is azon közben fel-támadván is mégis töröknek szolgála. Az török elbízván magát mindjár azt az viadálnak állának olyan hamar és meg fordula a szél az keresztények mente. Maradtak volt hátra az nagy temérdek gályák kiket nem eveznek, hanem csak a szél hordoz. Ezeken volt Andrea Doria ezek az jól szélnek, mondjam inkább Istennek segítségéből csak ott teremnek [...] az török gályák köziben.” A keresztény balszárny vezetőjének, Agostino Barbarigo (1516–1571) haláláról, a török balszárny parancsnokának, az ütközet során mindvégig roppant eredményesen harcoló Ulucs Ali¹² megmeneküléséről, és a nagy zsákmányról is tudott. Pontatlan a csata időpontjának megadásában: szerinte hajnali négytől estig harcoltak, pedig valójában csak délelőtt 9.30 körül kezdődött, és alig néhány óráig tartott. A török veszteségét totálisan ábrázolja, a keresztényeket pedig elbagatellizálja: „az keresztényeknek csak négy gályájuk veszett el és egy főhadnagy, Barbarigus. Az törökökben pedig veszett, akiket megölték húszezer, elevenen fogtak kétezert. Ki előttük fő volt, azt is megölték. Hét szandzsákot és harminc hadnagyot öltek meg azoktól megvallva kiknek még úgy mint ilyen hamar nem mehetek végére. Tizennégyezer köröszten rab szabadult meg. Továbbá nyertek ép jó gályákat kiken semmi szakadás avagy lövés nincsen, száz harminc sok egyéb hajókkal egyetemben tűz mellett égtek meg negyvenöt galya, sülyyedett harmincöt.” Annak alapján, amilyen pozitív szerepet tulajdonít Miklós deák a keresztény jobbszárny parancsnokának, a genovai Andrea Doriának, Ulucs Ali megfutamatásában, úgy tűnik, a mediterráneumi informátor genovai, esetleg spanyol lehetett, mivel rajtuk kívül senki sem volt elégedett a hadvezér magatartásával. Doria ugyanis – II. Fülöp spanyol király utasításával összhangban – mindvégig ellenezte az ütközetet, igyekezett lehűteni Don Juan harci kedvét, emellett a csata kezdetén vitatható manővert hajtott végre: eltávolodott az Ulucs Ali vezette török balszárnyat követve a harcoló kontingensek mellől, amivel az általa vezetett keresztény jobbszárnyat órákra kivonta a hadieseményekből. Ezzel szemben Miklós deák a hadvezér helytállását hangsúlyozza: „Az viadal közt Uchali basa harminc galyával futam[od]ik el. Andrea Dore könnyű vékony fákon utána sietvén eléri. Az basa egy kis hajón elszalad. De mind az harminc galyát elnyeri és vissza-

¹¹ Don Juan de Austria (1547–1578) V. Károly német-római császár törvénytelen fia volt. A lepantói csatavállalás kérdése valóban megosztotta a kontingensek vezetőit, így végül ő döntött hatalmi szóval.

¹² Ulucs Ali (1519–1587) pasa hajózási ismereteit még kalózként szerezte, később a szultáni flottához állt. Olyannyira elismert hadvezérnek számított, hogy muszlim létére II. Fülöp 1569-ben spanyol főnemességet és Tunisz birtoklását is felajánlotta neki, amennyiben átáll az ő oldalára. Mindeközben Spanyolországban minden erővel igyekeztek elfojtani a vallási korlátozások következtében kitört mór lázadást. Hugh Bicheno: *Crescent and Cross: The Battle of Lepanto 1571*. London, 2003, 179. Ali nem élt a lehetőséggel, Tuniszt a spanyol ajánlat után néhány hónappal maga is megszerezte. Az esély, hogy az Oszmán Birodalom végül megsegíti a spanyolok ellen fel-lázadt mórokat, az egész felkelés alatt fennállt, ám végül nem következett be.

hozta. Élést azon gályákon annyit leltek, hogy öt hónapig bőséggel az körösztének vízi ereje beéri vele. Pénzt is sokat nyertek.” A levél legérdekesebb része az a néhány sor, amelyben a győzelem magyarországi kihatását fejtegeti: „Ím Horvát országból és azon dologból uramnak ő H. Ghyczy Farkas uram mit írjon ezt bekötött cédulából megéri kegyelmed. Ha az frigy nem volna soha jobb alkalmasságba nem volna fejlődelmünknek török ellen hadat indítani nincs mostan. Kiért az pápa követe is választ törekszik, de hitet szegni (mily) veszedelmes legyen, megtaní az Várnánál való nagy veszedelem.”¹³ A levélben foglaltak a bécsi udvar álláspontját tükrözik, Miksa ugyanis a Velencének nyújtott minimális segítség ellenére kimaradt a háborúból.¹⁴ A Habsburgok által a Signoriának küldött kisebb katonai kontingenst a törökök sem értékelték szerződészegésnek – noha a Porta 1572 nyarán Balassi János jóvoltából értesült erről –, így a magyarországi végeken nem lángoltak fel a harcok.¹⁵

¹³ Utalás az 1444. június 12-én kötött drinápolyi béke egyoldalú, magyar részről történő megszegése nyomán bekövetkezett, a keresztény szövetséges hadseregre nézve katasztrofális vereséggel végződő várnai csatára (1444. november 10.).

¹⁴ Miksa számára az 1572. év legfontosabb célkitűzése az volt, hogy a magyar rendekkel elfogadtassa fiának, Rudolf főhercegnek az utódlását. Ezért még 1571 második felében visszahívta fiát Fülöp udvarából, és 1571. november 11-ére kihirdette a magyar országgyűlést. A tomboló járványok miatt azonban a határnapot a következő év január 6-ára, majd február 2-ára tűzte ki. A halogatáshoz a lepantói csata is hozzájárult: miután felmerült a törökök elleni nagy hadjárat terve, Miksa az első hetekben várakozó álláspontra helyezkedett, hogy kiderítse, van-e ennek bármilyen realitása, és módosítson-e az országgyűlésre tervezett témákon. Minderről bővebben: *Magyar országgyűlési emlékek*. 5. kötet. Fraknói Vilmos szerkesztésében, 1564–1572. Budapest, 1877, 279–280. A győzelem után Pius, Fülöp és Velence is Miksához küldték követeiket, megpróbálva rábeszélni őt a Ligához való csatlakozásra. A császár azonban mindenre következetesen nemet mondott, ami Istvánffy szerint a történetek fényében bölcs döntés volt: „[Miksa] vagy a törökkel való hadakozást megunván, melyet nagy nehéz veszedelemnek szenvedett volna, vagy hogy az velencéseknek a spanyolokkal való frigyét nem sokáig tartónak lenni ítélvén, kiket nem sok idővel azelőtt megértett vala, hogy társok híre nélkül Szelimmel az békességszerzés felől nagy titkos tanácsokat forgatna, szándékában megmarada, s inkább akart néző, hogy semmint társ avagy segítő lenni. S nem sok idővel azután a velencések, jóllehet győzedelmek volnának, alávaló tanácsokkal élvén a pápa híre nélkül s a spanyol király sem intvén meg felőle, az egymással való frigykötéstől elhasonlanának, és Szelimmel együtt titkon a békességet megújítják, úgyhogy a császár tanácsát, hogy az frigyesekekkel nem társolkodott volna, semmiképpen nem bänná, akiktől kevés idővel azután elhagyattatván, a törökök fegyverét s erejét csak egyedül maga ellen könnyen kihihatta volna.” Istvánffy Miklós *Magyarok dolgairól írt históriája*. Tállyai Pál XVII. századi magyar fordításában. I/2. 13–24. könyv. Sajtó alá rendezte Benits Péter. Budapest, 2003, 465.

¹⁵ Balassi János 1572 nyarán azt jelentette a törököknek, hogy Miksa katonákkal támogatja Velencét. A segítségnyújtásról Forgách Ferenc is beszámolt a Liga kisebb támadásai kapcsán, amelyeket a török fennhatóság alatt álló dalmát városok ellen intézett: „Mivel pedig az olasz lovasok és gyalogosok az efféle portyázó-dúló hadviseléshez nem értenek, az ilyen harci feladatok ellátására Miksa engedélyével mintegy kétszáz felső- magyarországi lovaszoldost irányítottak ide Sarmasághy Miklós kapitánysága alatt.” Forgách: i. m. 1021. A Habsburg uralkodó a minimális segítségnyújtás ellenére továbbra is kimaradt az eseményekből, és a törököknek sem állt érdekében az ügy békeszegésként való értékelése. A Balassi János jelentésére válaszul érkezett szultáni levél teljes szövegét közli Dávid Géza: Balassi János török kapcsolatai. *Századok*, 1998. 4. sz. 911., 914–915.

Miklós deák beszámolójánál jóval szűkszavúbb az az ismeretlen keltezésű és szerzőjű levél, amelyet a budai beglerbégnek küldtek el másolatban. A keresztény kéz által írt híradás a csata mozzanatairól meglehetősen nagy pontossággal számolt be: „*hat nagy gályát küldtünk előre, melyek ágyúikkal szabad utat és bejáratot vág- tak az armadáának a támadáshoz. Don Juan de Austria és ezredesünk gályája rögtön megütközött a basa hajójával és a többi török hajóval, azután mondott basa, és valamennyi ellenség, vagyis mintegy 300 hajó egyszerre megütközött a mieinkkel, a török hajók közül 40 vagy 50 odalett, egy része fogságba esett, egy része leégett. Sok elsüllyedt, tönkrement.*” Itt már helyesen szerepel a csata időtartalma (négy óra), és külön figyelemreméltó a keresztény veszteségek leírása, ugyanis csupán a magasabb posztokat betöltő nemesek haláleseteit/sérüléseit számítja közéjük: „*a mieink közül Barbarigo tábornagyot egy nyíllal szemén lötték, a főemberek és vezérek közül a parasztokat és közkatonákat nem számítva 15 személy halt meg, ezredesünket nyíllal sebesítették meg.*” A török veszteséget totálisnak írta le: „*valamennyi előkelő és hadban járatos embere, főleg pedig Caracoza aga¹⁶ halt meg, és senki sem menekült meg, csak egyedül Luzali.*”¹⁷

A lepantói csata elsődleges forrásainak tekinthetőek a benne résztvettek memorandumai, amelyek igyekeztek minél több tényt és adatot megosztani olvasóikkal. A leírások természetesen szubjektívek: egyaránt befolyásolta őket szerzőjük nemzetisége, a harcban betöltött helye, hiszen eszerint domborították ki a saját (és országuk) erőnyeit és marasztalták el szövetségeseiket. Mivel az íróknak a küzdelem egészére nem, csupán szűkebb környezetükre volt rálátásuk, az információk ott biztosabbak, ahol vélhetően saját tapasztalataikat, és nem az utólagos adatgyűjtésből származó értesítéseiket jegyzik le. A beszámolók között a számadatok tekintetében olykor egészen komoly eltérést tapasztalhatunk. Gerolamo Diedo (1535–1615) szerint például Ulucs Ali a máltaiak legyőzése után 40 hajóval menekült el, míg 224 török hajó odaveszett, ebből 94 elégett, 130-at a szövetségesek osztottak fel maguk között. Az ellenség ágyúi, azaz 117 nagy és 256 kiságyú, ugyancsak szétosztásra kerültek. 15 ezer keresztény foglyot szabadítottak fel, és 3468 foglyot ejtettek.¹⁸ Gianpietro Contarininál a számok részben egyeznek a Diedo által megadott adatokkal. *Historiajában* ő is azt írta, hogy Ulucs Ali 40 hajóval távozott, az odaveszett török hajók száma is csak 14-el kevesebb (210), mint Diedonál. Egyezés van

¹⁶ Helyesen: Kara Hodzsa, Avlonja (ma Vlora, Albánia) bégeje, hírhedt kalózvezér. Az ütközetben valóban életét vesztette.

¹⁷ Azaz Ulucs Ali. A budai beglerbégnek átküldött levél másolata: ÖStA HHStA Türkei I. Karton 28. Konv. 1. 1571. X–XII. 17–18. Tuza Csillának ezúton is köszönöm a fordításban nyújtott segítségét.

¹⁸ *Lettera del clarissimo s. Girolamo Diedo nobile venitiano, all'illustrissimo signor Marc'Antonio Barbaro, allhora dignissimo bailo in Costantinopoli, & hora meritissimo procurator di S. Marco: nella quale, così fedelmente, come particolarmente, & à pieno si descriue la gran battaglia nauale seguita l'anno 1571. a' Curzolari.* Presso gli heredi di Francesco Ziletti, Venetia, 1588. 26–27.; *La battaglia di Lepanto descritta da Gerolamo Diedo e la dispersione della invincibile armada di Filippo II illustrata da documenti sincroni.* Milano G. Daelli e Comp. Editori MDCCC LXIII. (1863.) 43. Utóbbiban részletesen beszámol a keresztény és török veszteségekről is. Uo. 41–42.

abban, hogy ebből a keresztények 130-at zsákmányoltak, ám Contarini szerint „csupán” 80-at semmisítették meg (Diedonál 94-et). Török foglyokból Contarini többet, 3846-ot számolt (Diedo adata szerint 3468). A *Historia* további adatokat is megad: eszerint a törökök 29 990 embert vesztek (ideértve a foglyokat is), míg keresztény oldalon 7656 halottat számoltak össze. A legnagyobb veszteséget a velenceiek szenvedték el (4856 halott), a spanyol flottából kétezren, a pápaiból pedig nyolcszázan vesztek életüket.¹⁹

Hasonló, de mégis más számadatokat közöl a külpolitikai ügyekben rendkívül tájékozott Forgách Ferenc (1530–1577) emlékiratában, amelyet nem sokkal az ütközet után zárt le. A leírás szerint 190 hajót fogtak el a keresztények, húszat felgyújtottak, huszonötnél többet pedig elsüllyesztettek. Forgách 15 ezer keresztény rabszolga felszabadításáról és hét keresztény hajó tönkretételéről ír. Tudott róla, hogy Sebastiano Venierót a térdén érte nyíllövés, Barbarigót pedig a szemén, és hogy utóbbi ebbe belehalt. Az egész hajóhadból 4000-en haltak meg, és körülbelül ugyanennyire teszi a sebesültek számát. 117 hajót már nem volt érdemes újjáépíteni, 3496 foglyot ejtettek, a legtöbbet közülük a katonák és a vezérek kapták. A keresztény világ győzelem utáni eufóriája is jól tükröződik munkáján: „*Lelkese désem most annak a híres tengeri ütközetnek az előadására ragad, amelyet századunkban az első dicséretes, sőt magasztalandó eseménynek mondhatunk.*” „*A különben szomorú háborút örvendetes vég koronázta be.*” A csata részletezésébe olykor hibák csúsztak: Müezzinzáde Alit (?–1571), az oszmán flotta parancsnokát és a tengeri erők élére kinevezett Pertev második vezírt (?–1572) például következetesen összekeverte, és a hajóhad vezetőjévé Pertevet tette meg. Ulucs Ali manővereit majd megmenekülését – a törökökkel ellentétben – nem sikernek, hanem megfutamodásnak értékelte: „*Mivel a győzelem már nem volt kétes, az ausztriai egy darabig üldözte ugyan őket, de a kedvező szelek jóvoltából sikerült dagadó vitorlákkal elmenekülniük.*”²⁰

Az eseményekről érezhető büszkeséggel és lelkesedéssel írt Istvánffy Miklós (1538–1615) alnádor, humanista történétíró is. Az 1590-es években papírra vetett *Magyarok dolgairól...* c. művében hangsúlyozta, hogy témaválasztása miatt Lepantóról nem kívánt bővebben írni, kivált, hogy az olaszok már úgymint részletesen beszámoltak róla. „*Mindazonáltal el nem hagyhatom, hogy ennek a [ti. a ciprusi] hadakozásnak az lött légyen a vége, hogy midőn a velencesek elvesztvén Cyprust, megfélemlvén, az V. Pius pápának segítségével övéle s az spanyol királlyal frigyot kötötenek, és három fejedelmeknek három-három rendbéli vízi erejek együvé szerkesztettenek volna, az Corinthus-tenger szakadásában levő Echina szigetnél igen nagy, jeles, minden időben megemlékezendő győzedelmet nyertenek, megbírván s rész szerint a mélységben elmerítvén, s rész szerint elfogván az ellenség vízi hajóit, s levágtván annak hadnagyi, s felette igen kevesen elszaladván benne, úgyhogy az elvesztett hajóknak s lövőszerszámoknak sokaságú számok s nagy vízi erőnek kára felett*

¹⁹ Contarini: i. m. 53–54.

²⁰ Forgách: i. m. 1000–1012.

30 ezer töröknél többen veszték légyen. Mintegy 14 ezer keresztények, kik különböző nemzetségekből az gályák deszkáihoz láncolva szörnyű rabságban szolgálnak vala, Istennek kiváltképpen való segítségéből megszabadulván, kiknek nagy része különböző esetekben elfogattatott magyarországiakból vala, kik a spanyol s olasz győzedelmes vitézektől hazabocsáttatván örvendetesen, mintegy újonnan löttek, megjövének.”²¹ A bő két évtized után az eseményekre már némi rálátással bíró Istvánffy az ütközettel kapcsolatos számokkal már óvatosabban bánik elődeinél. Valószínűleg ő maga is több, egymástól eltérő adatot közlő beszámolót olvasott a történekről.

A forrásokat áttekintve megállapítható, hogy pontos számokat nem, csupán hozzávetőleges adatokat nyerhetünk a lepantói csatára vonatkozóan a rendelkezésünkre álló kútfőkből. Bizonyos, hogy az ütközet alig néhány óra leforgása alatt végbement, amelynek során a török flotta körülbelül 200 hajót vesztett. A beszámolók 4000–7000 közé teszik a keresztény halottak számát, és ennek mintegy négy-öttszörösére a török veszteségeket. A Liga résztvevői több ezer foglyot ejtettek, és ugyancsak több ezer keresztényt szabadítottak fel. A csata a benne résztvevő hadak méretei miatt grandiózus volt, a győzelem pedig a zsákmányolt javakat tekintve és pénzben kifejezve is jelentős. Ugyanakkor, tekintettel a hadjárat költségeire (a rengeteg ember mozgósítása, élelmezése, fegyverekkel való ellátása, a hajóhad felszerelése), vélhetően a győztes fél sem tett szert komoly anyagi nyereségre. Pszichológiailag viszont a kereszténységre rendkívüli hatást gyakorolt a törökök legyőzése csakúgy, mint az összes forrásban tízezres nagyságrenddel szereplő keresztény fogoly felszabadítása, amit mindenütt kiemelt helyen említenek.

A keresztényeknek korántsem sikerült azonban az ütközetben részt vevő összes rabot felszabadítaniuk. A továbbra is török fogságban maradtak közül név szerint is ismerünk két magyart: Erdélyi Pétert és Domonyi Jakabot. Az egri védők a hódoltságkori békeidő egyik portyája alkalmával, 1560 körül estek török rabságba. Az 1575. április 18-án a Magyar Kamarához írt levél alapján tudjuk, hogy a két egri 15 éves rabságuk alatt elsősorban Rodoszon dolgozott, de gályarabként részt vettek Ciprus elfoglalásában és a lepantói ütközetben is, amelynek során a Dardanelláknál teljesítettek evezőszolgálatot a szultáni flotta hajóján. A keresztény győzelmet nem sikerült a maguk javára fordítani, ezt követően még Goletta ostrománál is jelen voltak, majd végül, amikor szálfá vágására küldték őket, hogy a többi rabbal hajót ácsoljanak, sikerült megszökniük. A levélben pénzt kértek, és szerettek volna ezután a saját hazájuk oldalán harcolni. Sajnos további sorsukról nem tudunk, de a levélen az szerepel, hogy „*válaszukat megkapták*”.²² A lepantói ütközetben több magyar is

²¹ Istvánffy: i. m. 464.

²² MNL OL Litterae ad cameram exaratae 1575/101. Az irat a szakirodalom előtt sem ismeretlen. A forrás latin és magyar nyelvű fordításának publikálásra is vállalkozott Kárfy Ödön: Magyarok a lepantói csatában 1571-ben. *Had történelmi Közlemények*, 1912. 13. sz. 308–309. Rövid magyar nyelvű ismertetést követően a latin nyelvű dokumentum szövegét közölte Maksay Ferenc: Egri magyar rabok a török flotta földközi-tengeri hadműveleteiben. *Archivum*, 1978. 7. sz. A Heves Megyei Levéltár Közleményei. 78–79.

harcolhatott török oldalon: Contarini két „*Magar*” melléknevű hajóparancsnokról tesz említést: a középső hadosztályban harcoló Magar Aliról és a balszárnyon az Ulucs Ali felügyelete alá tartozó Magar Ferhátról.²³ Tudunk olyan régiókról is, amelyek lakói mindkét oldalon képviseltették magukat a csatában: a fent említett Ulucs Ali például calabriai származású volt, az ellene harcoló velencei gályákon pedig ugyancsak erős calabriai-korzikai kontingens vett részt az ütközetben.²⁴

A csata számos, az eseményt dicsőítő röpirat, festmény,²⁵ zenemű, történeti és irodalmi munka témájául szolgált, különösen a spanyol-portugál térség íróira-költőire volt nagy hatással. Fray Miguel Ferrer *Sepa se por todo el mundo/la victoria y alegria* című balladája, amelyet a csata után egy évvel, 1572-ben jelentettek meg Barcelonában, egyike a legkorábbi spanyol balladáknak. 1573-ban Juan Timoneda a témában több balladát is közzétett a *Rosa española* c. műben, míg 1588-ban Juan de Medaño *Primera parte de la Sylva de Varios Romances* c. munkáját három, Lepantóról szóló balladával nyitotta meg. A Lepanto utáni pár évben csupán az Ibériai-félszigeten 500-nál is több nyolcszótagos (oktoszillabikus) verset írtak a csatáról, nem szólva az egyéb költeményekről.²⁶

E sorba illeszkedik Zsámboki János (1531–1584) filológus, történetíró, irodalmár munkája, az *Arcus aliquot triumphalis*, melyet Don Juan de Austriának ajánlott. A számos külföldi egyetemen megfordult Zsámboki ekkor már évek óta Bécsben élt és Miksa udvari történésze volt, noha filológiai munkásságát – elsősorban görög klaszszikusok latinra fordítását – jelentősebbnek tartják. A lepantói csatát dicsőítő latin nyelvű könyvét 1572-ben adták ki Antwerpenben, és az egyben tartalmaz prózai és verses elemeket. Soraiból jól kiolvasható a győzelmet követő időszak eufóriája: „*az egész keleti hajóhad öt óra alatt, forgószél gyorsaságával megsemmisült, a Földközi-tenger mindkét partja engedelmes lett. Ahaliust levágták, az Égei-szigetek előljáróit csaknem összes fiaikkal egyetemben szolgaság kötelére fűzték, alig maradt túlélő, hogy megvigye a vész hírért Szelimnek. Október hó 9-én [valójában október 7-én] a gyors hadiszerecsének emlékezetül, kiszabadítottak százezer foglyot, lekaszaboltak és rabul ejtettek százezernyi ellenséget. Általában tönkretették a kártékony hajóhadat az 1571. keresztény esztendőben.*” Ahogyan a kortársak közül sokan, Zsámboki is nagy reményeket fűzött Don Juan további pályájához: „*Ausztria ifjú sarja, vitéze csak Adria árján / küzdve arat diadalt? / Még mire képes? Az éveiben gyarapodva, jöven-*

²³ Contarini: i. m. 44–47. Magar Ali talán a pályafutását kalózként kezdő, az utókor számára azonban későbbi, térképészeti munkássága révén ismertté váló Madzsar Alival azonos.

²⁴ Bicheno: i. m. 56.

²⁵ A lepantói csatát ábrázoló képekről bővebben pl. R. M. Dawkins: *A Picture of the Battle of Lepanto. The Journal of Hellenic Studies*. 1930. Vol. 50. 1–3.; Friedrich Sarre – Ottfried Neubecker: *Die Seeschlacht von Lepanto. Ein unbekanntes Bild aus der Werkstatt Tintoretto. Mit einem Anhang über seine historische Bedeutung von Ottfried Neubecker*. In: *Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen. Published by Staatliche Museen zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz*. 3 H. 59 Bd. 1938. 233–246.

²⁶ Manuel da Costa Fontes: *The Batlha de Lepanto in the Portuguese Oral Tradition. Hispanic Review*. 1979. 4 Autumn, 487–489.

dőn / mily csoda műre merész?”. A közvéleményt átható optimizmus, amellyel a lepantói csata után küszbönállónak gondolták az addig verhetetlennek tekintett ellenség teljes legyőzését, Zsámboki soraiból is kicseng: „a mi elbeszélésiünk révén is az utódok valamikor majd tiszteletben tartják, ha majd a keresztény névre tátongó örvényt és annak veszedelmét teljesen megsemmisítitek [ti. Don Juan].”²⁷

A lepantói csata leghíresebb résztvevője a neves spanyol író, Miguel Cervantes volt.²⁸ Számára olyan meghatározó élmény jelentett ez az esemény, hogy gyakran választotta azt művei témájául. Vélhetően a lepantói ütközetről szólhatott a *Tengeri csata (Comedia de la Battala Naval)* című színdarabja is, amelyet azonban nem ismerünk, létezéséről csupán a *Nyolc komédia és nyolc új közjáték (Ocho Comedias y Ocho Entremeses Nuevos)* c. műve előszavából tudunk. A győzelem jelentőségét legteltesebben a *Don Quijotéban* fejtí ki: „S azon a napon, mely a kereszténységnek oly nagy dicsőségére vált, mert a világ és minden népek szeméről hályog esett le: láthatták, hogy a törökök nem legyőzhetetlenek a tengeren [...] az ottomán dac és kevélység megtört.”

Lepantóról, ha az európaiaknál szerényebb mértékben is, de oszmán részről is maradtak fenn beszámolók. A török krónikaírók, Ibrahim Pecsevi (1572–1650), Musztafa Szelániki (megh. 1600), Gelibolulu Ali (1541–1600) és Kátib Cselebi (1609–1657) az események elbeszélésekor szívesen időznek el a számukra is kedvező fordulatoknál. Lepanto során nem sok ilyen volt, de viszonylag részletesen írnak az ütközetet megelőző sikeres portyázásokról, az ütközet során Ulucs Ali helytállásáról, majd a vereséget követően a török flotta gyors újjáépüléséről. A kudarccal kapcsolatban elemzik annak okait, mindannyian a török főparancsnok, Müezzinzáde Ali tengeri hadjáratokban való tapasztalatlanságában és vakmerőségében lelve meg a legfőbb magyarázatot, aki figyelmen kívül hagyta a török flotta hiányosságait és a hajóhad többi vezetőjének óvatosságra intő tanácsait. Szelániki és Kátib Cselebi szerint a vereség szörnyű hírére az udvar teljes apátiába és szomorúságba esett. A helyzet súlyosságát Pecsevi így érzékeltette: „Ilyen áldatlan háború

²⁷ Zsámboki János: *Egynémely diadalív és magasztalás a tengeri győzelem emlékezetéül az igencsak legyőzhetetlen és legnevezetesebb Don Juan de Austriának, a megpihenni nem szándékozó győztesnek a tiszteletére*. Antwerpen, 1572. Zimányi Vera közlésében.

²⁸ Cervantes a Marquesa hajóján utazott a velencei kontingensbe, kapitánya Francisco de Santo Pietro volt. Ellentmondásos információk maradtak fent arról, hogy pontosan mit is csinált az ütközetben. Egyes leírások szerint a spanyol író a hajó fedélzetén harcolt a törökökkel, mások szerint a hajó oldalához csatolt egyik kis csónakban helyezkedett el, és 12 embert rendeltek a parancsnoksága alá. Ez esetben Cervantes az elsők között lehetett, amikor át kellett ugrani a megcsáklázott hajókra. Az sem világos, pontosan melyik kontingens ellen harcoltak: a *Don Quijotéban* az író Ulucs Aliról közölt egy hosszas és igazán élményszerű beszámolót, noha ennek több pontja is nyilvánvaló fikció. Könnyen lehet, hogy a leírást ezúttal nem személyes élmények ihlették, hanem a kalózvezér kalandos megmenekülése, ám az is elképzelhető, hogy a La Marquesa valóban az Ulucs Ali által megtámadott maltaiak megsegítésére indult. Ugyanakkor vannak olyan vélemények, hogy a hajó Mehmed Sirocco alexandriai beglerbéggel harcolt, sőt, egyes Cervantes-életrajzírók egyenesen a Marquesának tulajdonítják az alexandriai beglerbég hajójának megcsáklázását. Minderről bővebben lásd Sós Endre: *Cervantes*. Budapest, 1955, 31–32.

nemcsak a muszlimok országában nem volt soha, de talán a tiszteletreméltó Noé próféta – legyen áldás rajta – hajójának megalkotása óta nem esett a tengereken.”²⁹ A neves török történész, Feridun Emecen által idézett történet szerint a vereség megmagyarázására egy tudós embert (álímot), Taskentli Szejjid Muhterem efendit kérték fel, aki azt állította, hogy Allah ily módon akarta okítani és meginteni a muszlimokat, a károk helyreállítását pedig csak egy bölcs vezír tudja elvégezni. A szultán a szavaktól állítólag megvigasztalódott, és megértve az álím célzását, a vereséggel kezdettől fogva számoló, tehát bölcsnek bizonyuló Szokollu Mehmed nagyvezírré (1505–1579, nagyvezír 1565–1579) bízta az előállt helyzet megoldását.³⁰ Attól függetlenül, hogy II. Szelim uralkodása alatt az érdemi államigazgatási feladatokat eddig is nagyvezíre végezte, így nincs okunk feltételezni, hogy a szultán éppen egy válságos helyzetben kívánt volna intenzívebben bekapcsolódni az ügymenetbe, vagy, hogy ebben a szituációban sokan szívesen átvették volna Szokollutól ezt a felelősséget, önmagában egy efféle tanácsadás nem elképzelhetetlen. Ha valóban megtörtént, akkor Taskentli Szejjid Muhterem Szokolluval nyilvánvalóan előre egyeztetett arról, milyen vigasztaló szavakat mond majd a szultánnak, ily módon is erősítve a nagyvezír befolyását. A második vezírnek, Pertev pasának 1571. október 28-án küldött utasítás csupán egyetlen mondatlall emlékezik meg Lepantóról: „Egy csatát meg lehet nyerni és el is lehet veszíteni; minden úgy történik, ahogyan azt Allah elrendeli.”³¹ Hasonlóan fogalmaz Szelániki is, aki szerint Allah az iszlám népét az „az alávaló hitetlenek kezével megbüntette”.³²

A lepantói ütközetet meg sem említi a Ciprus elfoglalásáról hírt adó oszmán győzelmi híradás: a flottával kapcsolatban csak a sikeres adriai és görög-szigeteki hadműveletekre tér ki. Így megtudhatjuk belőle, hogy a hajóhaddal tengerre küldött Pertev pasa Kréta, Kefalónia, Kythera (Cerigo) és Zante szigetén számos várát és erősséget elfoglalt és jelentős hadizsákmányt szerzett, a védőket pedig vagy kardélre hányta, vagy foglyul ejtette. A győzelmek hosszú sora itt nem ért véget: a háború kezdetén még velencei kézen lévő Sopoto várát alig egy nap alatt elfoglalta. A velenceieknek segíteni szándékozó, lázongó albánokat Ahmed pasa fékezte meg, aki emellett elfoglalta Ülkünt, Bart és további három várát, és mindezeket a birodalomhoz csatolta. A szövegben hangsúlyosan szerepel még Szokollu Mehmed rokona, Ferhád klisszai bég, aki számos hajót zsákmányolt és több várát is elfoglalt, melyek templomait dzsámivá és medreszévé alakította.³³ Az események ilyen

²⁹ Selániki Mustafa Efendi: *Tarih-i Selániki (971–1003/1563–1595)*. Ankara, 1999, 84.; İbrahim Peçevi: *Peçevî Tarihi*. I. Cilt. İstanbul, 1968, 260.; Kâtib çelebi: *Tuhfetü'l-Kibâr fi Esfâri'l-Bihâr*. Ankara, 2008. 114. s. Saját fordításomban.

³⁰ Feridun Emecen: Selim II. (ö. 982/1574). *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 36. İstanbul, 2009, 417.

³¹ dézi Halil İnalçık: Lepanto in the Ottoman Documents. In: Gino Benzoni (ed.): *Il Mediterraneo nella seconda metà del'500 alla luce di Lepanto*. Firenze, 1974, 190.

³² Selániki: i. m. 85. Saját fordításomban.

³³ Emin Aysan: *Kıbrıs Seferi (1570–1571)*. Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, III/3. Ankara, 1971, 169.

módon történő interpretálása mindenképpen a nagyvezír taktikai érzékét dicséri, aki a birodalmi propagandában a lepantói kudarcot elhallgatta, a ciprusi hadjáratot győzelemre vivő riválisait pedig háttérbe szorította.

Az ütközet oszmán résztvevői közül a leghíresebb beszámoló a *Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd* c. verses munka, melyben szerzője, Hindi Mahmúd feldolgozta a lepantói csatát, majd az azt követő négy évnyi keresztény fogságot, amelyből végül III. Murád segítségével szabadult ki.³⁴ A Messina, Nápoly és Róma börtöneit is megjárt Mahmúd – aki Müezzinzáde Ali flottájához 60 évesen csatlakozott – munkája érdekes kortörténeti forrás a Mediterráneum világáról. A szerző beszámolt a ciprusi győzelemről, dicsérve Lala Musztafa pasa bátorságát, és ezután tér rá a lepantói eseményekre, előzményként megemlítve, hogy a betegségek és az elhúzódó hadiidény miatt az oszmán katonák egy része megszökött. Részletesen írt magának a csatának a lefolyásáról, ám elsősorban nem a hadmozdulatokra helyezte a hangsúlyt, hanem az ott tapasztalt elszánt harcokra. Kiemelte a nagy vérontást, amelyből a törökök is kivették a részüket és számos keresztényt megöltek, ám ugyanakkor nem hallgatta el a törökök veszteségeit sem. Természetesen – a török krónikáírókhoz hasonlóan – ő is hangsúlyozta az oszmánokkal kapcsolatos egyetlen dicsőséges momentumot: Ulucs Ali helytállását és az általa szerzett zsákmány nagyságát. Fogságba esése után megtapasztalta a keresztény világban lezajló ünnepségsorozatot, de ír V. Pius haláláról és az új pápáról, XIII. Gergelyről is. A jól követhető kronológia mellett a munka legérdekesebb részét a szerző keresztény világban tett megfigyeléseiről szóló párversek (*bejt*) adják: a *Sergüzeştname* például helytálló ismertetést ad az eucharisztiairól.³⁵ Néhány évvel később, 1579-ben írta meg a *Kısas-ı Enbiyâ* című, ugyancsak verses művét. Miután ebben említést tesz a *Sergüzeştname*ről, innen tudjuk, hogy eredetileg 8000 *bejt*ből állt, ma azonban csupán ennek töredékét, 1300 párverset ismerünk belőle.³⁶

A kortárs reakciók lehetséges magyarzatai

Közkeletű vélekedés, hogy a lepantói csatának elsősorban a pszichológiai hatása volt jelentős, hadászati szempontból jelentős események azonban nem követték, így a keresztények a csatát kiaknázatlanul hagyták.³⁷

³⁴ Hindi Mahmúd 1513–14 körül született Afjonban, és középszintű hivatalnokként legalább négy szultán (I. Szelim, Szülejmán, II. Szelim és III. Murád) alatt szolgált. Ahmet Karataş: Bir İnebahtı Gâzisinin Esâret Hâtıraları: Sergüzeştname-i Hindî Mahmûd. *Osmanlı Araştırmaları / The Journal of Ottoman Studies*, 2011. Vol. 37. 18.

³⁵ 839–840. *bejt*. Uo. 34.

³⁶ *Kısas-ı Enbiyâ*, 39. *bejt*. Uo. 34.

³⁷ A pszichológiai hatásban látja legfőbb jelentőségét többek között Lord Kinross: *The Ottoman Centuries. The Rise and Fall of the Turkish Empire*. New York, 1977, 273.; İbrahim Etem Çakır: İnebahtı (Lepanto) Savaşı ve Osmanlı Donanmasının Yeniden İnşası Üzerine Bazı Bilgiler. *Turkish Studies*, 2009. Vol. 4. 517–518.; William H. McNeill: *Venice. The Hinge of Europe 1081–1797*. Chicago – London, 1974, 141.; Dorothy M. Vaughan: *Europe and the Turk. A Pattern of*

A maga nemében egyedülálló lepantói győzelem váratlansága folytán (is) megszegítette az embereket, és a mindig józan Forgách Ferenc szavaival élve „*azt, amit mindenki oly nagyon áhított, könnyen el is hitték; azonkívül ily hatalmas uralkodók szövetségekötése nyomán és a nemrégii győzelem utáni reménykedésben – ami máskor sohasem történt meg – szentül meg voltak róla győződve, hogy most már minden lehetséges, és amit akarnak, valóra is válik. Az emberek már a Dardanellákról és Bizáncról álmodoztak, hangoztatták és írásban terjesztették, hogy az ellenség, ha egyszer ott látja a keresztény zászlókat, Európát elhagyván rögtön siet vissza Ázsiába.*”³⁸ Az extatikus állapot főképpen azoknak a széles körben elterjedt próféciáknak volt köszönhető, melyek nagyban meghatározták a kor világszemléletét. A jövődölések a történelmi eseményeket és személyeket egyaránt isteni jelként értelmezték, amelyek a végítélet felé mutatnak.³⁹ Már a 15. század közepén felbukkant az a vélekedés, miszerint a török Isten büntetése a keresztények erkölcsi eltévelyedése miatt, így amíg nem tisztulnak meg, nem is arathatnak győzelmet a csatatéren.⁴⁰ Ez a gondolkodásmód a csapásokat a kiválasztottság bizonyítékaként értékelte, amivel Isten megmutatta a szándékát és jó útra tereli a híveit.⁴¹

Alliances 1350–1700. Liverpool, 1954, 163.; Paul Herre: *Weltgeschichte am Mittelmeer.* Wildpark – Potsdam, 1930, 253–254.; Zimányi Vera: *Lepanto, 1571.* Budapest, 1983, 217.; J. F. C. Fuller: *The Decisive Battles of the Western World and Their Influence Upon History.* I. *From the Earliest Times to the Battle of Lepanto.* London, 1954, 578.; Donald Edgar Pitcher: *An Historical Geography of the Ottoman Empire from Earliest Times to the End of the Sixteenth Century.* Leiden, 1972, 118.; Özlem Kumrular: *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı–Habsburg Düellosu.* İstanbul, 2011, 85. Braudel éppen a következmények nélküliséget tekinti eredménynek, hiszen egy török győzelemnek feltétlenül lettek volna káros kihatásai a keresztényekre nézve: szerinte az oszmánok talán Nápolyra és/vagy Szicíliaira támadnak, az algíriaiak pedig esetleg megpróbálják fellázítani a mórokat (Fernand Braudel: *A Földközi-tenger és a mediterrán világ II. Fülöp korában.* III. Budapest, 1996, 1175.). Onur Yıldırım egyetért Braudel felfogásával, csupán a feltételezhető oszmán terjeszkedés irányát vitatja: szerinte ha Lepantónál a törökök nyernek, az elkövetkezendő években fokozottabb figyelmet szenteltek volna az Indiai-óceánnak, ahol Jemen és Áden stabilizálásával megpróbálták volna visszaszorítani a portugálokat (Onur Yıldırım: *The Battle of Lepanto and Its Impact on Ottoman History and Historiography.* In: *Mediterraneo in Armi.* Ed. R. Cancila, Palermo, 2007, 544.). Ágoston Gábor is az utóbbi két történész véleményét osztja, kiemelve, hogy a Portának sok időbe telt, mire a Lepantónál elesett, tapasztalt katonáit és tengerészeit pótolta, és a vereséggel megmenekültek Velence további birtokai és a Földközi-tenger nyugati medencéje. Ágoston Gábor: *Lepanto.* In: Jeremy Black (szerk.): *Hetven döntő csata az ókortól napjainkig.* Budapest, 2006, 117.

³⁸ Forgách: i. m. 1018.

³⁹ Az ezzel kapcsolatos próféciákról bővebben lásd Kruppa Tamás: *Tradíció és propaganda keresztútján. Fejezetek Báthory Zsigmond udvarának kultúrájából.* Budapest, 2015, 163–170.; Bene Sándor: *Közvélemény-történet és toposzkutatás. Jel-Kép. Kommunikáció, közvélemény, média,* 1996. 2. sz. 82.

⁴⁰ „*nem az ellenséges katonaság, hanem az isteni ítélet csapásai alatt szenvedtünk és csupán tulajdon bűneink miatt kerekedhetek felül a barbárok*” – írták a várnai csatáról. Vitéz János levelei. In: *Magyar humanisták levelei.* Válogatta, bevezette és jegyzetekkel ellátta V. Kovács Sándor. Budapest, 1971, 64. A példát említi Fodor Pál: *Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben.* *Történelmi Szemle,* 1997. 1. sz. 25.

⁴¹ Mindez felvetett olyan gondolatokat is, hogy miután a török csupán eszköz Isten kezében a kereszténység megfégyelmezése végett, talán nem is érdemes vele harcolni. Mások (jellemzően

Giovanni Battista Nazari 1570-ben Velencében írt *Discorso della futura et sperata vittoria* című munkája szerint Isten a törökökön keresztül igyekszik a velenceieket keresztényibb életmódra ösztönözni. A szerző apokaliptikus jövendölések felhasználásával jósolta meg az oszmánok közelgő vesztét, éppen akkor, amikor a ciprusi hadjáratral az oszmán fenyegetés ismét kézzelfoghatóvá vált a Signoria számára.⁴² Dávid Ferenc (1520–1579) unitárius püspök *Rövid Magyarország* című, 1567-es munkájában Krisztus visszatérését 1570-re jövendölte.

A közeli világvégebe vetett hit népszerűsége is hozzájárulhatott Karácsony György († 1570) 1569–1570-ben zajló tiszántúli felkeléséhez. Karácsony úgy vélte, pusztán erkölcsi alapon, büntelen, „szent” sereggel fegyverek nélkül is legyőzheti a törököket. Forgách Ferenc inkább a zűrzavaros helyzetben látta a mozgalom indítékát: „Az emberek között a Ciprust ostromló hajóhad, sőt a [török] seregek elpusztulásáról is mendemondák kaptak szárnyra, de arról is beszéltek, hogy Miksa sereget fog küldeni Magyarországra. Mindez a híresztelés kapóra jött bizonyos tudatlan és felforgató szándékú embereknek. Egy közönséges származású, vakmerő és ravasz nagybányai ember – az úgynevezett fekete ember – először holmi isteni szellemtől megvilágosított személynek tette magát, és ezt méltóságos fellépésével, elvonulásaival és megfelelő beszédeivel el is hitette némelyekkel.”⁴³ Karácsony György felkelése abban kétségkívül elüt a többi parasztmozgalomtól, hogy sokkal erősebben jelentkeztek benne a vallási elemek. Magáról Karácsonyról például azt híresztelték, hogy „csillag jár le hozzája”, és úgy vélte, Mihály arkangyaltól kapja a sugallatokat.⁴⁴ Forgách hajlamos benne csupán szemfényvesztőt látni: „Mikor éjszaka – az ő tudtával – török kémek jöttek és a tábort végigvizsgálták, reggel a nyomaikat követvén azt prédikálta a gyülekezet előtt, hogy imái folytán isteni jótéteményként az itt látott ellenségek, mintha örvöngés vett volna rajtuk erőt, szétfutottak; ő fegyverek és éjjelnappali őréségek nélkül kellőképpen meg fogja védelmezni híveit.”⁴⁵ Istvánffy sem volt róla különösebben jó véleménnyel, bár hangsúlyozta, hogy aszketikus és erkölcsös életet hirdetett híveinek abban a reményben, hogy egy tisztalelkű haddal legyőzhető lesz a török rabság.⁴⁶ A csodavárás ekkor már évek óta izgalomban tar-

protestánsok, mint például Georg Erasmus Tschernembl) a törökökkel való szövetséget sürgették, hogy ily módon segítsék elő megtérésüket, és aztán együttes erővel fordulhassanak a pápa ellen. László Anikó: *Apokaliptikus államelmélet és világszemlélet a XVII. században*. Doktori értekezés. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történelemtudományi Doktori Iskola Eszmetörténeti Műhely. 2015, 172.; Őze Sándor: Büneiért bünteti Isten a magyar népet. *Magyar Tudomány*, 1993. 10. sz. 1231–1235.

⁴² Giovanni Battista Nazari: *Discorso della futura et sperata vittoria contra il Turco: estratto da i sacri Profeti, et da altre profetie, prodigij, & pronostici, & di nuovo dato in luce*. Venetia, M. D. LXX (1570), 20.

⁴³ Forgách: i. m. 975–976.

⁴⁴ Révész Imre: Debrecen lelki válsága 1561–1571. III. Az antitrinitárizmus és a rajongás további kísérletei Debrecenben. *Századok*, 1936. 4–6. sz. 165., 189.

⁴⁵ Forgách: i. m. 977.

⁴⁶ Miután sem Balaszentmiklóst nem sikerült fegyverek nélkül bevenniük, sem pedig Szolnok falai nem dőltek le a paraszthad pusztá megjelenésétől, a hívek szétszéledtek. Istvánffy: i. m. 479–481.

totta Erdélyt is, és a szélesebb néprétegekre a reformtanokból elsősorban az Új Jeruzsálem eljövetele volt nagy hatással. A passzív várakozással szemben egyre inkább előtérbe kerültek azok a nézetek, miszerint Krisztus országában csak azok lesznek boldogok, akik nemcsak tűrtek, de hadakoztak is érte, és ebben a harcban még a bukás is győzelem.⁴⁷

Mások a világvégét későbbi időpontra tették. Johann Hilten († 1500 k.) ferences rendi szerzetes jóslata szerint a törökök egész Európát leigázzák, és uralmuknak 1600-ban, de legkésőbb 1606-ban vet véget Krisztus második eljövetele. Az 1600-as évtől a kortársak vallási különbségektől függetlenül, komoly fordulatot vártak: Luther utolsó éveiben úgy vélte, hogy 1600-ban a török elpusztítja a német birodalmat.⁴⁸ David Herlitz teológus azt állította, Isten csak ezer éves uralmat szánt a törököknek. Kiszámolta, hogy Mohammed 597-ben született, ezért azt jósolta, az Oszmán Birodalom legkésőbb 1597-ben lehanyatlik.⁴⁹ Nemcsak a keresztények között élt a babonás félelem: egy török jövendölés is azt jósolta, hogy a törökök legfeljebb 150 évig tartják ellenőrzésük alatt Konstantinápolyt.⁵⁰ A *kızıl elma* prófécia, amelyben az aranyalma (szó szerinti török fordításban vörös alma) azt a végcélt jelentette, amelynek megszerzésével az oszmánok uralma zenitjéhez ér, majd összeomlik, eredetileg Konstantinápolyra vonatkozott, a bizánci főváros megszerzésével azonban újabb és újabb célokat (és *kızıl elmákat*) jelöltek ki, hogy elodázzák végzetüket.⁵¹

A muszlimok előtt sem ismeretlen a Messiásvárás. Bár a Koránban a Megváltó (Mahdi/Mehdi) második eljövételéről nem esik szó, néhány hadiszban azonban olvashatunk róla. Eszerint eljövételét éppolyan káosz előzi meg, ahogyan az a zsidó és keresztény vallásban is szerepel, azonban Mehdi természetesen az igaz muszli-

⁴⁷ Révész: i. m. 184–190.

⁴⁸ Óze Sándor: Török fenyegetettség és protestáns apokaliptika a 16. század végi Európában és Magyarországon, különös tekintettel Bornemissza Péter kései prédikációira. In: *A Kelet ritka nyugalma*. VII. Nemzetközi Vámbéry konferencia. Dobrovits Mihály összeállításában. Dunaszerdahely, 2010, 400.

⁴⁹ A kálvini apokaliptika ezzel szemben tiltotta a végítélet tér- és időhatárainak kutatását és szereplőinek megfeleltetését a kortársakkal, az apokalipszist csupán az egyén szintjére vonatkoztatta: ezek a tanok azonban a tárgyalt időszakban még nem voltak olyan elterjedtek. Óze Sándor: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél*. Budapest, 2006, 203.

⁵⁰ Thomas Kaufmann: 1600 – Deutungen der Jahrhundertwende im deutschen Luthertum In: Manfred Jakubowski-Tiessen – Hartmut Lehmann – Johannes Schilling – Reinhart Staats (hrsg): *Jahrhundertwenden, Endezeit und Zukunftsvorstellungen vom 15. bis zum 20. Jahrhundert*. Göttingen. 1999, 103.

⁵¹ Konstantinápoly után újabb végcélt sokáig meg sem határoztak, végül a 17. század második felében Rómát kezdték aranyalmának tekinteni, nyilvánvalóan azért, mert ekkor már ennek meghódítása teljességgel irreális volt. Fodor Pál: Az apokaliptikus hagyomány és az „aranyalma” legendája. A török a 15–16. századi magyar közvéleményben. *Történelmi Szemle*, 1997. 1. sz. 42–43. A *kızıl elma* gondolatkör bizánci eredetére és az oszmán hódító ideológiába való beillesztésére bővebben lásd Uő: A terjeszkedés ideológiai az Oszmán Birodalomban. *Világtörténet*, 1994. 1–2. sz. 28.

mok mellé áll, és színrelépésével beköszönt az igazságosság és az aranykor.⁵² Ugyanakkor az iszlám szunnita ágával (ahová az oszmán-törökök is tartoztak) a Messiásvárás nem volt összeegyeztethető, így ezek a hiedelmek nem terjedtek el olyan széles körben az Oszmán Birodalomban, mint a keresztény világban. Európában azonban a lepantói győzelem tökéletesen beleillett abba az apokrif művek nyomán kialakult keresztény elképzelésbe, miszerint elérkezik egy szabadító, aki alatt egyesülnek a megosztott keresztény országok, és sikerrel vezeti csapatait Konstantinápoly ellen, felszabadítva a Szentföldet a muszlim uralom alól.⁵³

A csodaváró hiedelmek befolyásolhatták a közhangulatot, ám a térség két vezető nagyhatalmának irányítóira kevésbé voltak hatással. II. Fülöp spanyol király a közvetlen veszély elhárultával fontosabbnak érezte apai örökségének, Németalföldnek a megtartását, semmint, hogy a széthúzó keresztény szövetségesekkel egy még mindig nagyon erős ellenféllel háborúzzon. A harci kedv török részről is megcsappant, ezt azonban véleményem szerint nem lehet csupán Lepanto számlájára írni: egy kudarc, legyen bármilyen súlyos is, önmagában kevés lett volna ahhoz, hogy ennyire minimalizálja a Mediterráneum térségének meghódítására irányuló oszmán törekvéseket. Az ebbéli igyekezet mérséklődésének legalább ilyen fontos oka, hogy a következő évtizedekben sem rátermett szultán, sem pedig tehetséges nagyvezír nem került huzamosabb időre az államigazgatás élére. Nem volt olyan személy, aki sikerrel lehetett volna úrrá a birodalom belső problémáin, és reális eséllyel tervezhetett volna komoly és eredményes hadjáratot a keresztény Európában úgy tengeren, mint szárazföldön. Mindezt kiválóan illusztrálja az 1591–1606 között zajló tizenöt éves háború, amelyet a törökök nagy erővel, ám kevés eredménnyel vívtak. Az Oszmán Birodalom hanyatlását az asszonyok szultánságának nevezett időszak⁵⁴ után majd csak 1656-ban sikerült átmenetileg meg-

⁵² Lásd például Muhammed bin İsa Tirmizi (824–893) hadísaiból No. 2331–2334. *Sünen-i Tirmizi Tercemesi*, Hadis No: 2331–2334, Mütercim: Osman Zeki Mollamahmutoglu, Cilt 4, Yunus Emre Yayınları. 1975, 91–93. A Mahdi/Mehdire vonatkozó próféciák az iszlám gyakorlatilag minden irányzatában megjelentek, sőt számos politikus is felhasználta azokat hatalmi ambíciói megvalósításához. Minderről bővebben Ethem Ruhi Fiğlalı: Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine. (Mezhepler Tarihi Açısından bir Bakış). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (AÜİFD), 1981. 179–214. Online elérhető: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/37/771/9812.pdf> (Utolsó letöltés ideje: 2017. 01. 02.)

⁵³ A jövendölések szerint a Messiás a világ vége előtt fog uralkodni egy rövid ideig, majd egy utolsó harcban összecsapnak Góg és Magóg seregei (ti. a törökök) Isten erejével. A témáról bővebben lásd László: i. m. 58–76., különösen 65.; Kruppa: i. m. 163–170.

⁵⁴ A szultánák hatalma Hürremmel (1534–1558) uralkodása idején erősödött meg, és egészen 1656-ig, Turhán Hatidzse haláláig tartott. Az időszak jellegzetessége, hogy a regnáló szultán családjának nőtagjai (elsősorban az anya és az ágyasa, illetve a reménybeli trónörökösöket szült ágyasok) egymással ádáz harcot vívtak a hatalom megszerzéséért, és a cél elérése érdekében különféle klikkekbe tömörültek koruk befolyásos oszmán politikusaival, akik aztán nemegyszer konspirációk áldozataul estek. A hatalmi intrikák következtében a gyorsan váltakozó vezetőség kevesebb figyelmet szentelt az államügyeknek, ez pedig a birodalomban komoly belső válságot idézett elő, amelyet az uralkodói réteg pazarló életmódja még tovább mélyített. A rendszer negatív hozadékai II. Szelim regnálásával

fékeznie az első igazán tehetséges és erőskezű nagyvezírnek, Köprülü Mehmednek (1656–1661) és fiának, Ahmednek (1661–1676).

A lepantói győzelem egy olyan lélektani pillanatban valósult meg, amikor a véletlenek játéka folytán minden feltétel adott volt a sikeres csatához: egy készséges spanyol főparancsnok, egy nagyobb spanyol flotta, amelynek létrehozását a németalföldi helyzet átmeneti konszolidálódása tette lehetővé, egy, az előző évnél határozottabban támadáspárti velencei és pápai kontingens, valamint a hadi idény végére már jelentősen elfáradt török flotta. Ezeket a feltételeket azonban később már nem lehetett biztosítani, így a folytatás eleve kudarcra volt ítélve. A keresztények 1571. október 7-én váratlanul „túlnyerték” magukat, az előállt helyzet pedig éppolyan váratlanul érte őket, mint a törököket. A két nagyhatalom döntésének következtében a Földközi-tenger keresztény régiójára hosszú békeidőszak köszöntött, a frontvonal felszabadulásával pedig az egykori ellenfeleknek lehetőségük nyílt erőiket más hadszínterekre csoportosítani.⁵⁵ Erre annál is nagyobb szükségük volt, mert a 16. században a hadügyi forradalom vívmányai ugyancsak megemelték a hadakozás költségeit. A tüzegyek fejlődése komolyabb, tűzérkekkel védett erődítésrendszereket eredményezett, amelyek bevételehez hosszabb ostromok és nagyobb hadseregek szükségeltettek. A nagyhatalmak korábban soha nem látott tömegeket tartottak fegyverben különböző hadszíntereken, felszerelésük, ellátásuk biztosítása pedig erős központi hatalmat, komoly szervezést és anyagi háttérrel igényelt.⁵⁶

Annak ellenére, hogy az elsöprő győzelemnek nem lett látványos folytatása, Lepanto mégis dicsőséges eseményként maradt meg a keresztények emlékezetében, és a későbbiekben is számos irodalmi és képzőművészeti munka ihletője volt, elég csak Gilbert Keith Chesterton (1874–1936) angol költő *Lepanto* című költeményére gondolnunk.⁵⁷ Noha térségünk kevésbé volt érintett az eseményekben, a csata emléke itt is megmaradt a köztudatban. A Markovits család például még az 1980-as években is őrizte emlékezetében, hogy „*A Perastba (Cattarói-öböl) távo-*

kezdek nyilvánvalóvá válni, és a 17. század első felében váltak igazán súlyossá. Minderről bővebben lásd pl. Leslie P. Peirce: *The Imperial Harem. Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*. New York – Oxford, 1993; Ahmet Refik Altınay: *Kadınlar Saltanatı*. Ankara, 2005.

⁵⁵ A törökök 1576 és 1606 között felváltva háborúztak a perzsákkal keleten és az osztrák Habsburgokkal nyugaton (lásd Halil İnalcık: *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300–1600*. London, 1973, 42.). Fülöp pedig uralma alá vonta az egész Ibériai-félszigetet, megtámadta Angliát és folytatta kimerítő hadjáratát Németalföldön.

⁵⁶ Geoffrey Parker: A hadügyi forradalom védelmében. In: Veszprémy László (szerk.): *A korai stratégiai gondolkodás. Tanulmányok*. Budapest, 2005, 62–71.

⁵⁷ „Hajóján harcol Don Juan, mely vértől részegen / olyan, akár kalóznaszád a vérhabos vizen; / skarlát vérszínnel öntözi, mi ott ezüst, arany, / feltépi a fedélzetet s a hajóürbe rohan! / Felcsödülni mind a sok ezer, a tenger rabjai, öröm-sápadtak, fény-vakok, a szabadság ittasai. / Vivat Hispania! / Domino gloria! / Don Juan d’Austria / jött szabadítani!”. Gilbert Keith Chesterton: *Lepanto*. Keresztury Dezső fordításában. A teljes vers elolvasható: http://www.magyarulbabelben.net/works/en/Chesterton,_Gilbert_Keith/Lepanto/hu/31826-Lepanto?tr_id=1922 (Utolsó letöltés dátuma: 2016. 05. 10.)

zott ág egyik tagja – Markovich Péter – a Lepanto-i tengeri csatában (1571. október 7.) az egyesült keresztény flotta vezéradmirálisának, Don Juan d’Austriának vezérhajóján fő kormányos volt. Ez volt az a tengeri csata, mely véglegesen és örökre összezúzta a török-arab Földközi-tengeri hegemoniát.”⁵⁸

ANIKÓ SCHMIDT

EVALUATION OF THE BATTLE OF LEPANTO BASED ON CONTEMPORARY REPORTS

The data-rich and detailed memorandums of the participants of the battle of Lepanto can be considered as primary sources. The other important group of sources are the letters that show what kind of information were available about the battle for the contemporaries. The third group of sources are the chronicles, which were written after the events, so at the same time they evaluate the events.

By examining the sources, it can be stated that they do not give exact numbers, but only approximate data for the battle. Although the victory in the battle was significant in terms of the amount of plundered goods, but taking into account the costs of the campaign, the winning party did not gain any significant financial advantages. The outcome of the battle of Lepanto was perfectly matched to the Christian concept based on the apocryphal works according to which a liberator comes to unite the divided Christian states and successfully lead their troops to Constantinople, and liberate the Holy Land from the Muslim rule. These widespread prophecies raised unrealistic expectations, and the lack of glorious continuation caused great disappointment.

⁵⁸ MNL OL Markovits család (1870–1949) (P 495) – 21. tétel, Szemelvények a VII-ik századig visszanyúló –avar eredetű – Markovits család történetéből, 8. (7. d.). Az információ helytálló: a szakirodalom is beszámol arról, hogy a perastiak kivették részüket a lepantói ütközetből, Don Juan de Austria zászlóshajójának (vagyis a *Realnak*) a kormányosa pedig a szintén perasti születésű Peter Stjčpanovid-Markovic (horvát névváltozata: Petar Stjepković Marković) volt. Minderről bővebben lásd Giuseppe Gelcich: *Storia documentata della Marinerezza bocchese*. Ragusa, 1889, 32., 52.; Michael Huxley: *The Geographical Magazine*, 1935. Vol 1. May–October. 369.; I. Stjepčević – R. Kovijanić: *Jeronim Bizanti, junak od Lepanta*. (Po podacima iz Državnog arhiva u Kotoru.) Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru, god. 3, (odg. urednik: Ignjatije Zloković). Kotor. 1955, 32.

